

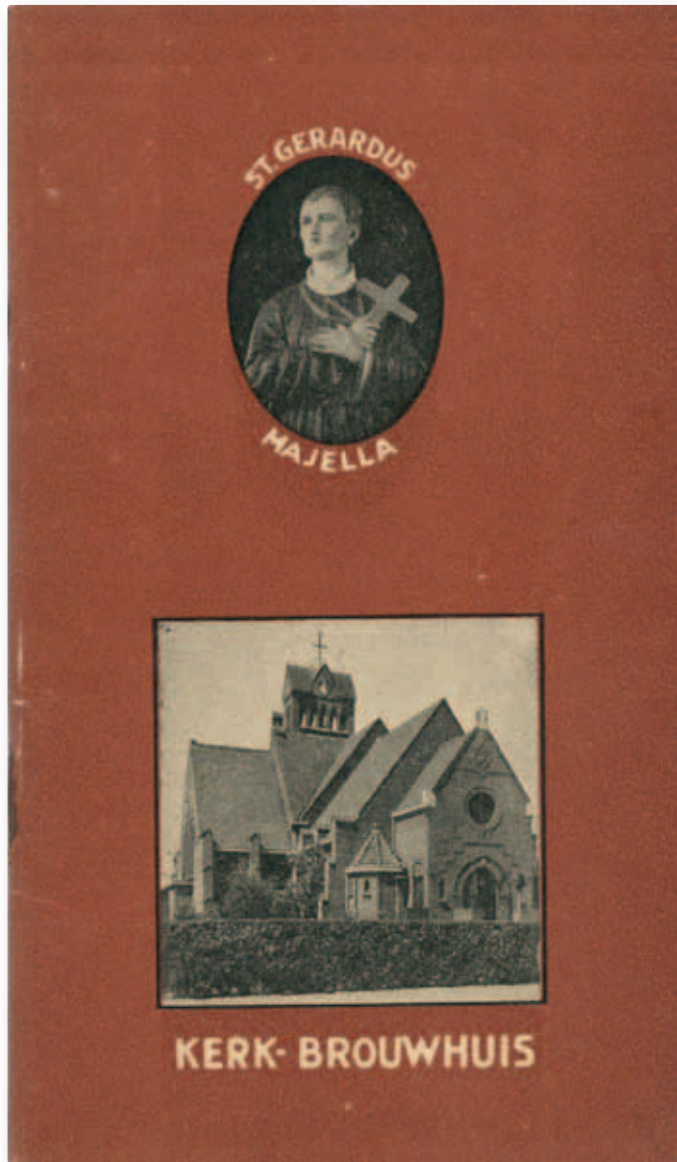
Helmonds

HEEM

Kwartaalblad
Heemkundekring
Helmont

34

herfst 2016
€ 2,95

*Over de Aa naar
's-Hertogenbosch*

De Helmondse gemeentegrens

Klodt van de Heiligen Geest

Landgoed Sparrendaal

De kapel van Binderen

inhoud

Van de redactie	3
Van het bestuur	4
Agenda	5
Korte berichten	6
Over de Aa naar 's-Hertogenbosch	8
De Helmondse gemeentegrens	11
Klodt van de Heiligen Geest	18
Landgoed Sparrendaal	24
De kapel van Binderen bestaat 75 jaar	28
Begunstigers	31

Van de redactie

Uit de vondst van een prehistorisch hakwerktuig in een moerveld langs de Aa, blijkt dat er duizenden jaren geleden al stervelingen in onze streek leefden. Het duurde echter nog vele eeuwen voordat er sprake was van werkelijke bewoning. Helmond ontstond circa het jaar 1150 met de nederzetting *Die Haghe* als bakermat. Rond 1300 was er al een scheidslinie met de omringende territoria, maar enkele decennia later werd de definitieve demarcatielijn bepaald. Deze is door de tijd vrijwel ongewijzigd gebleven. Pas in 1968 vond, door de toevoeging van drie aangrenzende kernen, de eerste drastische grenswijziging plaats. Al eerder waren er annexaties voorgesteld, maar die werden niet gerealiseerd.

Een domein van geringere omvang is het landgoed Sparrendaal in Vught. Rond negentienhonderd kwam het in handen van de Belgische Missionarissen van Scheut. Zij richtten er een klooster op, met als doel Nederlanders te rekruteren voor hun missiewerk. Het kwam tot stand door toedoen van twee Helmonders: Anton Prinsen die 25.000 gulden doneerde en pater Henricus (Henry) Raymakers, lid van een prominente fabrikantenfamilie. Pater Raymakers was de stichter en de eerste rector van het missiehuis dat de naam Sparrendaal bleef dragen en dat '*pro gloria Dei et salute animarum*' (tot eer van God en tot heil van de zielen) werd opgericht.

Of het haardvuur in het missiehuis met turf werd gestookt laat zich raden, maar dat zulks in Helmond gebeurde zal

niemand verbazen. Verbazingwekkend is wel dat die brandstof op eigen bodem werd gewonnen. In de zeventiende eeuw werd klot gestoken op de Lauwert (De Braak) nagenoeg op de plaats waar nu de voetbalvelden van Helmondia liggen, pal naast het voormalige Lauwertstraatje. Ook op het Goor lag een wingebied. Helaas raakten de veenvelden uitgeput. Helmond kocht de klot voortaan in Deurne, maar de vervoerskosten waren hoog en er moest ook weggeld betaald worden.

Transport over de Aa naar andere oorden was een goed alternatief, want het riviertje was in 1627 bevaarbaar gemaakt. Het was een huzarenstukje geweest van Jonker Marcus van Gerwen, die zijn plannen daartoe al in 1573 presenteerde. Pas in het voorjaar van 1626 werd hem opgedragen die uit te voeren. In 1627 startte de bouw van de sluis '*Sassen Cruise*' bij Rixtel, waarvoor een vrijelijke en onbeperkte doorvaart werd gegarandeerd. Binnen een jaar voer de eerste met turf beladen schuit, met de Helmondse schout Joseph van Geffen aan boord, van Helmond naar 's-Hertogenbosch.

Ons volgend kwartaalblad verschijnt op 1 januari 2017. Kopij kunt u tot 1 november inzenden aan:

redactie@heemkundekringhelmont.nl

De redactie is niet aansprakelijk voor de inhoud van geplaatste artikelen en behoudt zich het recht voor stukken te weigeren, in te korten of aan te passen.

COLOFON

Bestuur

voorzitter

C. Verhofstadt, Sperwerstraat 6, 5702 PJ Helmond
T: 0492 - 537094
E: c.verhofstadt@heemkundekringhelmont.nl

secretaris

W. van Lieshout, Stationsplein 39, 5701 PE Helmond
T: 0492 - 534857
E: w.lieshout@heemkundekringhelmont.nl

penningmeester

F. 't Sas, Beethovenlaan 49, 5707 PS Helmond
T: 0492 - 520945
E: f.tsas@heemkundekringhelmont.nl

bestuurslid

G. van Liempt, van Weerden Poelmanstraat 14, 5703 CS Helmond,
T: 0492 - 554233
E: g.liempt@heemkundekringhelmont.nl

bestuurslid

Th. Van Stokkum, Paukenstraat 14, 5702 JP Helmond.
T: 0492-533944
E: t.stokkum@heemkundekringhelmont.nl

Lidmaatschap

Kringlidmaatschap incl. abonnement € 25,-
Rekening Rabobank NL10RABO0123855004
of ING nr. NL29INGB 0002641099 t.n.v.
Heemkundekring Helmont

Inlichtingen

algemeen:

E: info@heemkundekringhelmont.nl

Het Baken:

E: baken@heemkundekringhelmont.nl

Public relations

G. van Liempt, T: 0492 - 554233
E: pr@heemkundekringhelmont.nl

Website

www.heemkundekringhelmont.nl

Redactie

Hans Vogels, Martin Geerts, Berry Wijnen, Kelly Geerts,
Marinus van den Elsen
E: redactie@heemkundekringhelmont.nl

Vormgeving/lay-out:

Marinus van den Elsen

Druk:

Drukkerij Van Stiphout

Foto's gemaakt door/met dank aan:

Noordbrabants Museum, Peter Cox, RHCe, Gemeente Helmond, Henk van Dijk, Hans Vogels, Marinus van den Elsen, internet.

Omslag voorzijde: Olieverf op doek, Het district Peelland, 1804-1805, Quirinus van Amelsfoort en Franciscus Johannes de Groot, 168 x 134 cm. (Collectie het Noordbrabants Museum, 's-Hertogenbosch, foto Peter Cox).

Omslag achterzijde: Omslag devotieboekje Brouwhuis uit 1938 ter ere van St. Gerardus Majella (drukkerij Mennen, Asten).

Dit is een uitgave van
Heemkundekring Helmont.
Gesticht op 24 mei 1948.

Van het bestuur

In juli werden we verblijd met twee gebrandschilderde voorstellingen op glas, welke afkomstig zijn uit de Scalabioscoop aan de Steenweg. Ze werden door de kunstenaar Sjef Vervoort vervaardigd. De taferele die eertijds bij de toegang tot het balkon van het voormalige filmtheater hingen, werden ten behoeve van de heemkring in bruikleen afgestaan. Na restauratie, waarbij ze aan de achterzijde van verlichting worden voorzien, krijgen ze een prominente plaats in de heemkamer.

In de Elzaspassage werd een expositie met modellen van historische Helmondse gebouwen geopend. Het betreft maquettes van het Peapark, het oude NS station, de kasteelpoort en de Veestraatbrug met het brugwachters-

huisje, zoals die er in 1923 uitzagen. Al deze gedetailleerde miniaturen werden vorm gegeven door Gerrit en Nellie van Neerven. Oude foto's en ansichten zijn mooi om te zien, maar een driedimensionale waarneming is een ware beleving. De expositie is nog voor onbepaalde tijd toegankelijk.

Ons digitale bidprentjesarchief blijft alsmaar groeien. Intussen zijn we de 80.000 exemplaren reeds gepasseerd. Graag willen wij hiervoor nog eens uitdrukkelijk uw aandacht vragen. Surf voor een schat aan informatie naar: www.bidprentjesarchief.nl Ook uw speciale aandacht voor het werk van Hans van de Laarschot. De site www.oorlog-depeelbruist.nl bevelen wij met graagte aan.

Onze Heemkamer

Elke donderdag bent u welkom op onze heemlocaties in het stadshobbycentrum Het Baken, Pastoor van Leeuwenstraat 23, 5701 JS Helmond. Van 9.45 tot 12.00 uur en van 13.30 tot 15.30 uur is de genealogiekamer geopend. Hier willen wij u behulpzaam zijn bij het uitzoeken van uw stamboom.

's Morgens van 10.00 tot 12.00 is de heemkamer enkel toegankelijk voor leden. 's Middags van 14.00 tot 16.00 uur is de kamer openbaar voor het verwerven van informatie en

kunt u desgewenst onze collecties en bibliotheek kosteloos raadplegen. Altijd staat gezelligheid en kennisverrijking voorop.

Dank voor uw giften en donaties

Met enige regelmaat ontvangen wij giften en donaties. Al deze schenkingen, groot of klein, worden door ons bijzonder gewaardeerd. Door de veelheid is het vaak niet mogelijk iedereen persoonlijk te bedanken.

Daarom zeggen wij langs deze weg hartelijk dank aan allen die Heemkundekring Helmont een warm hart toedragen.

Agenda

U ontvangt voor de lezingen en excursies géén afzonderlijke uitnodigingen. Noteer daarom onderstaande data in uw agenda of op uw kalender. Suggesties voor lezingen en excursies blijven van harte welkom.

Dinsdag 18 oktober

Excursie naar:
'Stichting Museum de Kantfabriek'

Werkende kantproducerende machines zijn de kern van Museum de Kantfabriek in Horst. Hier wordt het verhaal van de textielindustrie in de regio verteld, aangevuld met prikkelende wisselexposities met textiel als leidraad. Het documentatiecentrum heeft een uitgebreide uitleenbibliotheek met meer dan 9000 handwerk- en textielboeken, uniek voor Nederland. Daarnaast is er een bibliotheek met de streekgeschiedenis van Horst en is er een afdeling genealogie. Ook biedt het museum de Kantfabriek-fietsroute aan. De tocht van 42 km loopt door Horst, Tienray, Broekhuizen, Grubbenvorst en Sevenum en volgt de officiële fietsknooppunten.

*Vertrek 13:00 uur vanaf de parkeerplaats Rembrandtlaan (Con Brio) of rechtstreeks.
Aanvang 14:00 uur.*

*Inschrijving t/m 11 oktober bij Gerry van Liempt: telefonisch 0492-554233 of via e-mail g.liempt@heemkundekringhelmont.nl
Bijdrage 3 euro per persoon. Museumjaarkaart aanbevolen.*

*Het museum kunt u vinden aan de
Americaanseweg 8, 5961 GP Horst
(Tel. 3981650)*

Dinsdag 22 november

Lezing door de heer Martin Geerts:
'Helmondse beeldend kunstenaars van toen'

Het onderwerp handelt over de geschiedenis van de Helmondse beeldende kunst. Kunstschilders, beeldhouwers en tekenaars die hun stempel hebben gedrukt op het Helmondse culturele leven. De eerste beeldend kunstenaar uit Helmond, die wij kennen, leefde nog in de zestiende eeuw en het heeft lang geduurd voordat hij echte opvolgers kreeg. Hoe dat kwam en wie zijn opvolgers waren komt uitgebreid aan de orde.

Het gaat om beeldende kunstenaars die in Helmond geboren zijn of er langere of kortere tijd hebben gewoond. Dat alles wordt uitgebreid besproken en met de nodige afbeeldingen bekeken. Uiteraard wordt er ook volop aandacht besteed aan de heemkundige aspecten in het verhaal. Wat maakt bijvoorbeeld de tekeningen van August Sassen zo interessant.

*Stadshobbycentrum Het Baken, Pastoor van Leeuwenstraat 23, 5701 JS Helmond.
Aanvang 20.00 uur.
Bijdrage voor niet-leden € 2,-, leden gratis.
Géén inschrijving vooraf.*

Museum 'Techniek met een Ziel'

Techniek met 'n Ziel is de naam van een curieus museum aan de Dorpsstraat in Neerkant. Met een vleugje romantiek wordt er een uitgebreide collectie huishoudelijk gebruiksgoed van 1900 tot heden, geëxposeerd. De tentoonstelling geeft met name een inzicht in de evolutie van allerlei elektrische apparaten. Anderzijds kent het museum de heemkundeafdeling: 'De ziel van Brabant'. Een bezoek is voor heemkundigen dan ook absoluut aan te bevelen.

Het museum, dat is ondergebracht in een stichting, werd opgericht door de uit Neerkant afkomstige elektrotechnicus Henk Joosten. Bij veel voorwerpen verzamelde en archiveerde hij ook de daaraan verbonden verhalen. Joosten was in 2007 een van de leveranciers voor de succesvolle expositie 'Wauw' in het Noord-Brabants Museum. Hier was de evolutie van elektrische apparatuur en een originele bedrijfshal van vroeger te zien. De nostalgie die het toen uitstraalde valt ook te beleven in Joostens eigen museum, dat in 2003 werd geopend.

De stichting ambieert: het documenteren en presenteren van gebruiksartikelen, het bewaken van het culturele en (elektro)technische erfgoed, het stimuleren van de belangstelling voor techniek en het ontwikkelen van historisch besef. De naam van het museum is ontstaan doordat er bij veel tentoongestelde objecten een verhaal zit waardoor die een

ziel krijgen. Er zijn verschillende ruimtes ingericht, zoals een woonkamer, een winkel en een keuken waarin een uitgebreid tijdsbeeld wordt gegeven. Ook zijn er enkele kleinere collecties met betrekking tot kantoorapparatuur, fotografie, film en dia's.

De service van het museum gaat ver. Zo is er een balie ingericht waar ieder terecht kan voor kleine technische reparaties. Ook worden periodieke vertegenwoordigers van organisaties en bedrijven uitgenodigd om vragen van het publiek te beantwoorden en hun diensten aan te bieden. Bovendien is er een brede technische bibliotheek beschikbaar waar iedereen die iets van techniek wil weten gebruik van kan maken. Een expositieruimte is in overleg beschikbaar voor mensen die hun creatieve kunsten willen etaleren. De wandschilderingen in het gebouw zijn vervaardigd door de plaatselijke kunstenaar Catharina Driessen. Haar tekening van een stalraampje resulteerde in een grotere opdracht. Ze heeft meegedacht en diverse decorstukken gemaakt. Zoals de hammen boven de schouw en andere fraaie decoraties.

De grote stadsbrand

Helmond had gedurende de tachtigjarige oorlog (1568-1648) veel te verduren. De strijd kenmerkte zich door conflicten tussen Spaanse en Staatse troepen, die vooral in de provincie plaatsvonden. Plundering en brandstichting waren aan de orde van de dag. Adolf van Cortenbach trachtte zijn kasteel en stad te beschermen en wist menige aanval af te slaan. Ook de troepen die in 1579 Helmond binnenrukten werden verdreven. In 1580 werd Van Cortenbach, als leider van ruitery en voetvolk, opgedragen het bezette Eindhoven te bevrijden. De operatie lukte, maar de vijandelijke troepen richtten zich daarna rovend en brandstichtend op de omliggende plaatsen. Zij vielen ook Helmond binnen, maar het lukte hen niet het kasteel te bezetten.

Omdat de gevechten aanhielden, wilde Van Cortenbach de stad beter beveiligen. Hij achtte het ook noodzakelijk het kasteel met een bataljon soldaten te verdedigen. Desondanks werd Helmond toch ingenomen. De soldaten werden gevangen genomen en in een herberg ondergebracht. De kastelein kreeg nadien 50 gulden vergoeding voor het bier dat ze zich eigen hadden gemaakt en de kannen die ze hadden vernield. In de zomer van 1582 werd de stad opnieuw aangevallen. Circa tachtig huizen werden daarbij in de as gelegd. Ook de Lambertuskerk werd zwaar gehavend.

De grootste oorlogsramp trof Helmond in 1587, toen een Staatse bende met geweld door Helmond trok. Hoewel er twee doden vielen, verdedigden de burgers hun stad met succes. De geuzen waren hierover zo boos dat ze enkele huizen in brand staken. In de nacht van 3 op 4 juli verschenen de vijandige troepen opnieuw. Ze gingen vreselijk te keer. Alle huizen binnen de stadswallen werden in brand gezet en ook de kerk ging in vlammen op. Zelfs de buiten de stad liggende abdij

van Binderen bleef niet gespaard. Slechts enkele huizen in de Kerkstraat ontsnapten aan de enorme vuurzee. De bezittingen van de burgers werden geroofd. Velen vluchtten naar het kasteel dat de ramp wonderwel had doorstaan.

Hoewel de Lambertuskerk een prooi van de vlammen werd, waren toch enkele ornamenten en de toren blijven staan. Zelfs een deel van het dak boven het middenschip was niet helemaal verwoest. Spoedig werd met de herbouw gestart. Als steun van de regering, hoefde Helmond veertien jaar lang geen belasting te betalen. Met de opbouw van de woningen ging het minder goed. Voor de bevolking werden noodhutten gebouwd. Vele jaren leefden de burgers in die hutten, maar ook in kelders en barakken. Zelfs in 1599 waren nog veel huizen 'onbetimmert'. Dat de herbouw van de stad zo lang op zich liet wachten is niet verwonderlijk. Regelmatig verbleven vijandelijke troepen en rondtrekkende legers voor korte of lange in de stad en teerden op de beurzen van de schamele en uitgemergelde burgerij.

Over de Aa naar 's-Hertogenbosch

door Pierre van de Meulenhof

Het was niet Koning Willem I die als eerste het plan lanceerde om een waterwegverbinding naar 's-Hertogenbosch tot stand te brengen. Het idee ontsproot eerder uit het brein van Jonker Marcus van Gerwen, kwartierschout van Kempenland en schout van Helmond tussen 1596 en 1600. Het project werd in eerste instantie vanwege oorlogsgeweld afgeblazen. Staatse en Spaanse troepen trokken muitend door de Lage Landen.

Tijdens een twaalfjarig bestand werd over het herstel van ons gewest gedacht. Het veertig jaar oude plan voor het bevaarbaar maken van de Aa, dat dateerde van 25 november 1573, werd weer voor de dag gehaald, maar pas na afloop van de oorlog werd overeenstemming over de realisatie bereikt. Het hierop betrekking hebbende document ligt in het Helmondse stadsarchief. Het is een declaratie en specificatie van diensten die werden gedaan door Jonker Marcus van Gerwen. Hij richtte zich tot de stadsregering van 's-Hertogenbosch en de schepenen van Helmond, met het verzoek de Aa tussen Helmond en 's-Hertogenbosch bevaarbaar te mogen maken.

Het plan had aanvankelijk een Bakelse invloed. Op 23 augustus 1623

inviteerde Jonker van Gerwen enkele schepenen van Bakel, Erp en Veghel in zijn huis in St. Oedenrode. Zij analyseerden de plannen en bezochten enige strategische plekken van de rivier. Ze kwamen in het Goor onder Bakel bij elkaar, liepen langs een waterloop over de heide naar Grotel en langs de Gemertse Grave tot aan de Koksebrug tussen Gemert en Erp. Van hieruit voeren ze per schuit terug naar de Erpse molen. Jonker van Gerwen reisde daaropvolgend naar 's-Hertogenbosch om van zijn bevindingen verslag te doen.

Een jaar later kreeg Van Gerwen opdracht het onderzoek over te doen, het project daarbij in kaart te brengen en een begroting voor het graafwerk te maken. De Helmondse bestuurders hadden intussen lucht gekregen van

de Bakelse plannen. Zij zezen het bestuur in 's-Hertogenbosch op het octrooi dat hun verleend was om de Aa van Helmond tot 's-Hertogenbosch bevaarbaar te maken. Hierdoor werd het Bakelse plan vernietigd. In het voorjaar van 1626 kreeg Van Gerwen de ambtelijke mededeling dat het Helmondse plan mocht worden uitgevoerd. Ook kreeg hij opdracht om naar Lombarts in Mierlo te gaan die geschikt beschoeiingschout aanbood. Twee weken later bezocht hij Lombarts in gezelschap van Franco van den Heuvel en enkele andere Helmondse bestuurders. Ook timmerman Jan van Goch was uitgenodigd mee te gaan, om inzicht te krijgen in het aan hem opgedragen werk.

In maart 1626 vernam Van Gerwen dat de Heer van Helmond zijn medewerking verleende. Hij liet er geen gras over groeien en opperde om met de Helmondse bestuurders naar 's-Hertogenbosch te gaan voor een gezamenlijk gesprek. Op zondag 5 april kwamen ook de Heren van Helmond en Rixtel, Adolf Becx presidentschepen en Franco van den Heuvel, ten huize van Jonker van Gerwen bijeen. De meeting had succes. De groep verzekerde een onbelemmerde doorvaart door de te bouwen sluis en beloofden dat de bruggen over de Aa verhoogd en beter bereikbaar zouden worden.

Korte tijd later werd Van Gerwen gevraagd naar Helmond te komen, om

Op deze oude kaart staat de Rixtelse sluis ① ingetekend op de plek waar de Aa en de Bakelse Aa bij elkaar komen. Het gebied staat nog steeds bekend als het Sassen Cruise. Verder zijn op deze kaart te zien; de kerk van Aarle ②, het kasteeltje op Strijp ③, kasteel Croy ④, de kerk van Rixtel ⑤ en de abdij van Binderen ⑥. (Collectie RHCe)

met aannemer Van Goch van gedachte te wisselen over zijn werkzaamheden aan de Rixtelse sluis. Van Goch had een dergelijk karwei nog nooit eerder aan de hand gehad. Om een goed inzicht te krijgen reisden ze samen naar Cuijk om daar de sluis in ogenschouw te nemen, zodat de aannemer wist wat hij doen moest. Van Goch was amper met het werk begonnen of hij eiste een betalingsvoorschot. In 's-Hertogenbosch meende men dat Helmond dat moest voldoen. De Helmondse bestuurders weigerden te betalen, met de nodige correspondentie en vertraging van het werk tot gevolg. Omdat ook het waterpeil in de Aa was gestegen, moest het werk voor maanden worden stilgelegd.

In de lente van 1627 kon het werk worden hervat. De aannemer werd aangespoord de sluis na één seizoen op te leveren. Na twee maanden werd echter geconstateerd dat de sluisbodem drie voet te hoog lag. Het betekende opnieuw vertraging. Er werd gelast de bodem af te breken en die een paar voet lager te herbouwen.

Op 19 oktober was de sluis zover gevorderd dat die met water kon worden gevuld. De kracht van het water was echter zo groot dat de deuren van de waterkering niet opengingen. Ze moesten worden verwijderd om er schuiven in aan te brengen. Drie dagen later was de klus geklaard en werd de sluis opnieuw gevuld. De proef slaagde. Nu moest de ophaalbrug worden voltooid en de bruggen in Rixtel worden verbreed. Toen ook deze hindernissen waren genomen werd de Aa tussen Helmond en 's-Hertogenbosch bevaarbaar verklaard.

Of er een officiële opening heeft plaatsgevonden staat nergens vermeld. Wel voeren de Helmondse schout Joseph van Geffen en schepen Franco van den Heuvel, met een met turf beladen schuit naar 's-Hertogenbosch. De brandstof was een geste voor de Bossche Heer van Oppermond. De boottocht van Helmond naar 's-Hertogenbosch vice versa, had drie dagen geduurd.

Bron: Het Bossche Protocol.

Samenvloeiing van de Gulden Aa met de Aa ten noorden van Helmond. (foto Internet)

De Helmondse gemeentegrens

door Hans Vogels

Rond Helmond vond er in 1968 een ingrijpende grenswijziging plaats. In dat jaar werden de dorpen Stiphout, 't Hout en Brouwhuis, evenals enkele buitengebieden, aan de stad toegevoegd. Men kan zich afvragen of de gemeentegrens weleens eerder is bijgesteld. Het staat echter vast dat er vóór 1968 nooit een wijziging van enige betekenis is geweest en dat het Helmondse grondgebied, vanaf de veertiende eeuw tot dan, hetzelfde is gebleven.

In het gebied van het hedendaagse Helmond, kwamen 5000 jaren geleden al natuurvolken voor. Dat bewijst een prehistorisch hakwerktuig dat omstreeks 1950 werd opgegraven in een moerveld langs het riviertje de Aa. Het object werd indertijd geschonken aan het Gemeente Museum. Volgens de Rijksdienst voor oudheidkundig bodemonderzoek, betreft het een bijl uit de Midden Steentijd. Deze werd gedateerd tussen de jaren 5000 en 2500 voor Christus. Hieruit blijkt dat er toen al stervelingen in deze streek voorkwamen, maar het duurde nog vele eeuwen voordat er sprake was van werkelijke bewoning. Helmond is immers ontstaan rond het

jaar 1150, toen westelijk van de Aa 'Die Haghe'¹ werd gesticht. Dat de stad zich daar vormde, blijkt uit oude kaarten en situatieschetsen.

Grensbeschrijving

In een oorkonde, waarin voor het eerst van een grensscheiding met de omliggende kernen sprake is, wordt gesproken over een geordend bestuur dat over de Helmondse ingezetenen gezag uitoefent. Deze overheid stond onder de rechtsmacht van de Hertog van Brabant. Het oudste archiefstuk waarin de grens wordt aangegeven, dateert uit het jaar 1300. In die akte staat de uitgifte van heide-, moeras- en weilanden

aan dorpen in de Meerij beschreven. Door de Hertog van Brabant werden, voor gemeenschappelijk gebruik, enige landerijen uit zijn bezit aan de burgerij in bruikleen gegeven. De toelage die hij daarvoor kreeg, vormde voor hem een bron van inkomsten. Zolang de woeste gronden, heidegebieden, moerassen en beemden onbeheerd lagen, brachten zij niets op. Iedereen maakte er willekeurig gebruik (of misbruik) van. Het gebruik van de gronden werd nu, tegen betaling van een cijns of vergoeding, wettelijk geregeld.

Gelijktijdig werd het gebruik van de gemene gronden² voor de inwoners van

de naastgelegen dorpen geregeld. Elke woongemeenschap kreeg een duurzame omgeving toegewezen en tevens werden de grenzen tussen de bestuurlijke gebieden vastgesteld. De grens van het domein dat aan de burgers van Helmond werd toebedeeld, strekte zich uit van de woonkern tot aan de plaats die Wadestad³ werd genoemd, vandaar tot aan de dijk bij Bruheze en verder tot aan de abdij van Binderen. In het jaar 1314 werd de Heerlijkheid Helmond in leen gegeven aan Jan Berkhout 'geseid' van Berlaer. De stadsgrenzen werden daarbij nog niet concreet genoemd. Wel werd het rechtsgebied aangeduid als zijnde een bekende en welbegrensde eenheid.

Johanna van Brabant was Hertogin tot aan haar dood in 1355. In 1336 huwde zij met Willem IV graaf van Holland, Zeeland en Henegouwen, aan wie zij al bij haar geboorte was uitgehuwelijkt. Na het overlijden van haar eerste gemaal hertrouwde zij in 1354 met Wenceslaus van Luxemburg (Collectie RHCe)

Pas in 1388 werden de grenzen van het rechtsgebied Helmond inzichtelijk gemaakt. De grenslijn liep toen 'totten brucxken by sassen cruice ende watermachien van Scepstel'⁴, en verder zoals gezegd tot aan Wadestad, de dijk bij Bruheze en de abdij van Binderen. Hiermee was de noordelijke en de oostelijke grens bepaald. Het Sassenkruis, op de grens van Aarle-Rixtel, was de meest noordelijke punt van het domein Helmond. Het was gelegen bij de samenvloeiing van de Bakelse Aa en de Gulden Aa, ter hoogte van het huidige Peterhof. De westelijke grens begon bij het genoemde *brucxken*, liep achter de hoeve *De Eenselaar* om, langs de Warande en vervolgens naar de zuidelijke gemene gronden. De Eenselaar lag op de plek waar zich nog steeds een boerderij met die naam bevindt, zijnde de eerste hoeve langs de weg die vanuit de Warande naar Croy voert.

De grens tussen Helmond en Bakel wordt duidelijk uit een processtuk inzake een conflict in het jaar 1537. Het geschil ontstond nadat Helmond bezwaar had gemaakt tegen het planten van bomen voor het woonhuis *Cruysshot* dat eigendom was van Margaretha van Vladeracken, weduwe van jonkheer Everhart van Doerne en heer van Bakel. Van Vladeracken meende het recht te hebben voor haar huis, zijnde Bakels grondgebied, bomen te planten om zo het uit de richting van Helmond komende stuifzand te weren. Het conflict gaf aanleiding om de oostelijke grens definitief vast te stellen. Deze liep van de kern tot aan Wadestad, tot de Nieuwe Dijk bij Bruheze en vandaar tot het woonhuis *Cruysshot*: 'dair den hael hanct', verder tot aan den grenspaal van het goed *Bijnderen* also verder tot *Dyersdonck*

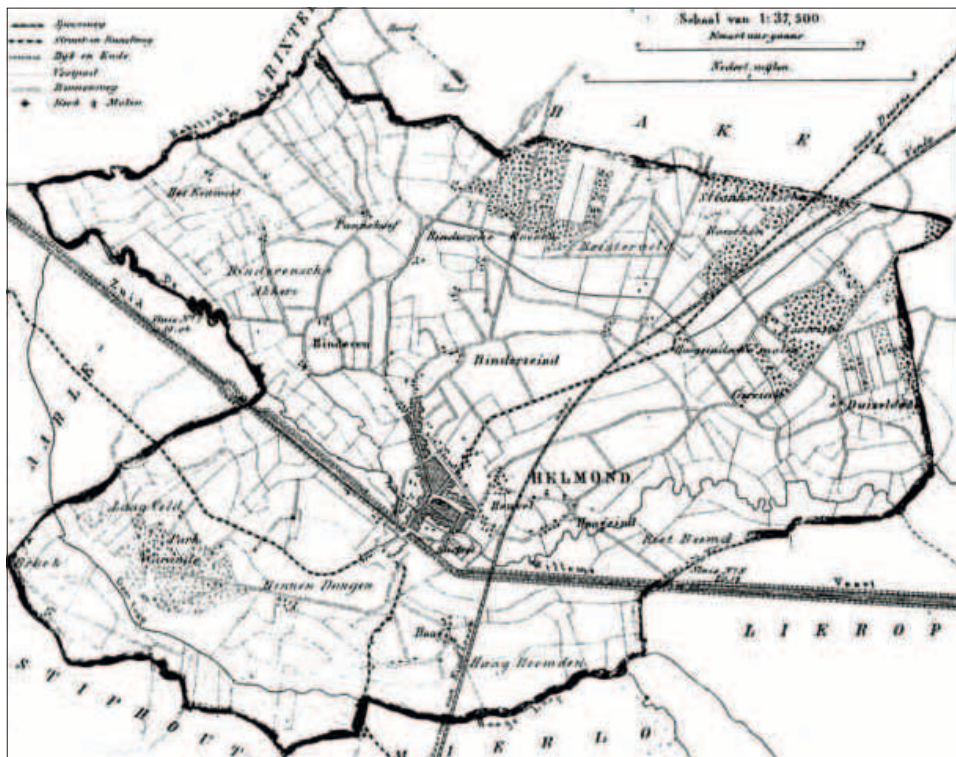
ende het rad van Scepstal'. De weg van het gemaal richting Cruysshotse hoeve, kwam precies uit bij de schouw waarin de haardhaal hing.

In het verleden zijn er slechts enkele kleine grensgeschillen met aangrenzende dorpen geweest. Het ging dan meestal over de vraag of een bepaalde hofstede al dan niet tot het rechtsgebied of tot de parochie van Helmond behoorde. Grenscorrecties van enige aard worden er als gevolg van deze wrijvingen niet genoemd. De grenzen van Helmond, met uitzondering van de latere annexatie, vallen dus nog steeds samen met het grondgebied dat in de veertiende eeuw werd ingenomen.

Buurtschappen

Binnen de vastgestelde grenzen bestonden een aantal buurtschappen en gehuchten. In de loop van de tijd werden die door de verstedelijking geleidelijk ingesloten. Hierdoor wijzigde de stadsgrens weliswaar niet, maar nam de omvang van de bebouwde kom wel toe. De voornaamste waren het Hoogeind, de Haag, het Geremt, het Binderseind en het Bijsterveld.

Het Binderseind dankt zijn naam aan de abdij van Binderen en werd daarom ook wel Kloostereind genoemd. Bijsterveld is de naam van een streek die grensde aan dat Kloostereind. In een akte uit 1445, wordt gewag gemaakt van de Bijsterveldse- of Kameneesche hoeve die met huis, hofstad en haard, gelegen was aan 't *Cloestereynde op die Biesterveldt*. Het Hoogeind, zuidelijk van de huidige spoorlijn gelegen, is bij veel Helmonders beter bekend als *Den Olliemeulen*, een gemaal dat in 1697 werd

Deze kaart van Helmond dateert uit 1866. De grenzen van Helmond vallen nog steeds samen met het grondgebied dat in de veertiende eeuw werd ingenomen. (afbeelding internet)

gebouwd. In 1736 stonden in die buurt slechts 54 huizen, voornamelijk bij de Hoogeindsepoort aan het Groenewoud.

Het gehucht Bennendungen, het huidige Binnendongen, werd ook wel Benendungen, Bennenduyn of Bennendonk genoemd. Deze woongemeenschap lag zijdelings de Haag. In die buurt bevond zich ook het gehucht Hulsdonk, nagenoeg op de plaats van de huidige hoeve Hulsbosch. Kruisschot bevindt zich nog steeds nabij de grens met Bakel. De kleine kern ligt nu ingesloten tussen de Bakelsedijk, de Rijpelbaan en de Wolfsputterbaan. Ook de uithoek De Braak lag in dat gebied.

Het bestond uit beemd- en heidegronden die vanaf de zestiende eeuw in cultuur werden gebracht. De Braak lag aan de doortocht van Dyersdonck (Dierdonk) naar Kruisschot en Scheepstal. De buurt was voornamelijk bekend vanwege de hoeve Groot Kemenade.

Twee fameuze buurten waren *Op den Wiel* en *Aen die Lynde*. Op den Wiel, tussen de Kerkstraat en de Aa, was vernoemd naar de kolk Grooten Wiel en wordt nog steeds De Wiel genoemd. De wijk Aen die Lynde, ook wel Den Lyndboom of Het Lyndken genoemd, grensde aan het Kloostereind op de plek waar de nu de Waard- en Heistraat bij elkaar komen.

Bokhorst of Boekhorst, een heide- en beemdgebied, lag vlak achter Duizeldonk. Deze regio was vroeger Helmonds grondgebied maar werd in de zestiende eeuw verkocht.

Vanaf de zeventiende eeuw wordt gesproken over de buurten Hemelrijk en Rooseind. De oorsprong van de naam Hemelrijk is nog steeds onduidelijk. Mogelijk was het een ironische naam voor slechte grond of werd er een rechtsplaats mee bedoeld. Het gebied Rooseind bestond uit *het Groot-* en *het Kleine Rooseind*. Het gebied is vernoemd naar de geul Rochet of Roseth. Dit geultje meanderde van de Deuseldonk naar de Kleine Kemenade.

Suggestieve annexaties

In 1828 vroeg Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant aan de Helmondse gemeenteraad, hoe zij stond tegenover een eventuele grenscorrectie middels inlijving van enkele randgemeenten. Na een lange bespreking werd een besluit genomen dat in de notulen van 3 februari 1829 is opgetekend. Daarin wordt als mening te kennen gegeven: *'Dat Helmond op zich zelf groot is en toenemende. Dat de omliggende gemeenten op zoo verre afstand zijn gelegen, dat voor dezelve zoodanige vereeniging ongelegenheden zoude baren, en diensvolgens daartoe wellicht niet zouden genegen zijn dat eene vereeniging of ineensmelting met eenige naburige gemeente niet verkieslijk is, en niet lichtelijk zoude tot stand te brengen zijn, terwijl naar hun inzien de omliggende gemeenten voor zich daarin meerder ongelegenheid dan voordeel zullen onderstellen'*. De stad Helmond die toen na het oordeel van de vroede vaderen zo groot was, telde in die tijd nauwelijks 3500 inwoners. De populatie nam wel

toe, maar slechts langzaam. In 1825 telde Helmond 2817 inwoners, in 1820 was dit opgelopen tot 2989, in 1825 tot 3361 en in 1830 tot 3778 zielen. Daarna is de populatie steeds vermeerderd, behalve tussen de jaren 1870 en 1875, toen het bevolkingsaantal terugliep van 7219 tot 6896. Het is niet bekend hoe de randgemeenten op de suggestie hebben gereageerd.

Verregaande annexatieplannen waren er wel in 1940, meldt de Meierijsche Courant. In het raadhuis van Helmond hadden besprekingen plaatsgevonden tussen de Commissaris van de Provincie Noord-Brabant en de burgemeester van Helmond, Stiphout, Mierlo, Deurne, Someren, Bakel en Geldrop. Volgens de commissaris zouden al deze gemeenten samengaan. De vorming van een Groot-Helmond kon zelfs per 1 januari 1941 tegemoet worden gezien.

Werkelijke annexaties

De onderdrukking tijdens de Tweede Wereldoorlog zorgde voor opschorting. Het vuurtje bleef echter smeulen, maar een annexatie werd door de bevolking consequent afgewezen. Ook de Stiphoutse burgemeester bleek een felle tegenstander te zijn, doch de samenvoeging was slechts een kwestie van tijd. In 1939 meldt het dagblad De Tijd dat in Stiphout verkiezingen zijn gehouden in verband met de hangende voorstellen inzake een Groot-Helmond. De voorstanders verwierven 306 stemmen, de tegenstanders 181. Derhalve was een meerderheid vóór een fusie met Helmond. De gemeenteraad van Mierlo had met 7 stemmen vóór en 4 tegen, al eerder ingestemd met het voorstel tot annexatie. Ook Mierlo-Hout ontptopte

zich als voorstander. Omdat het dorp praktisch geheel tegen Helmond was aangegroeid, stemde de bevolking vóór. Het duurde nog vele jaren, maar sinds 1968 is de annexatie een feit, al bleef de gemeente Mierlo nog zelfstandig. Behalve Stiphout en Mierlo-Hout werden delen van de gemeenten Aarle-Rixtel en Bakel door Helmond ingelijfd. Het betreft de kernen Brouwhuis en Rijpelberg (Bakel) en delen van het buitengebied van Aarle-Rixtel en Bakel.

In de jaren negentig wilde de provincie ook de buurgemeente Aarle-Rixtel aan Helmond toevoegen. Dit leidde tot hevige weerstand onder de Aarlese bevolking. Met de slagzin *Ale blie* stredden de dorpeelingen voor zelfstandigheid. Tenslotte is het dorp opgegaan in de

nieuwe gemeente Laarbeek en werd het geen stadse wijk. Helmond richtte zich opnieuw op de buurgemeente Mierlo, maar ook die was de Helmonders te slim af. In 1995 werd slechts een gedeelte van het dorp geannexeerd voor de realisatie van de nieuwe wijk Brandevoort. Samen met Geldrop ging Mierlo in 2004 op in de gemeente Geldrop-Mierlo.

Noten:

1 Gemene gronden zijn akkers die tegen betaling gebruikt en beheerd werden door gebruiksgerechtigden. Deze hadden het privilege er hun vee te laten grazen, turf te steken, brand- of constructiehout te verzamelen, te vissen enz. Zij dienden aan bepaalde voorwaarden te voldoen om erkend te worden. De wijze van gebruik (bijvoorbeeld het aantal en het soort dieren dan men mocht laten grazen) werd

Getuige tegen deze foto was niet iedere inwoner van Stiphout vóór annexatie. (Foto P. van de Meulenhof, Collectie RHCe)

Het Sassen Cruice, de plaats waar de Aa en de Gulden Aa van oudsher samenvloeden, is nog steeds het noordelijkste punt van Helmond.

vastgelegd in een reglement. Het beheer was in handen van een bestuur dat door de leden werd gekozen. Het toezicht kon, volgens een beurtrol, uitgeoefend worden door de bevoegden zelf, of door de plaatselijke veldwachter of ambtenaar.

2 Wadestad wordt genoemd als een voorde in een loop die in de Aa stroomde en de grens vormde tussen Bakel en Vlierden. Het is echter denkbaar dat het woord, door een verschrijving of een foutieve vertaling, onjuist is weergegeven. Mogelijk wordt Wadestap bedoeld, als een doorwaadbare ondiepte. Ergens tussen Helmond en Brouwhuis moet dus een oversteekplaats in een riviertje zijn geweest.

3 De watermolen van Scheepstal is drie generaties in bezit geweest van de familie Scepstal. In 1246 wordt de molen bij een grondoverdracht 'molendinum de Scepstal' genoemd. Circa 1410 is het bouwsel verdwenen, want in 1427 is er sprake van de plek waar een watermolen 'plach te staan'. In 1645 waren nog 'vestigijen van eenen watermolen' zichtbaar. In het minuutplan van 1832 staat de plek vermeld

als 'rad van Scheepstal'. In 1934 zijn bij het uitdiepen van de Bakelse Aa, enige palen en bouwresten teruggevonden.

4 Het Helmondse grondgebied werd vanaf de twaalfde eeuw ontgonnen door de Norbertijnen van de abdij van Floreffe. Vóór die tijd was daar al een nederzetting ontstaan op een westelijk gelegen zandrug die 'Die Haghe' werd genoemd. Hier werd omstreeks 1150 een versterkte hoeve gebouwd, die later bekend werd als 't Oude Huys'. De resten hiervan werden in 1981 opgegraven. De oudste vermelding van Helmond dateert van 1179. De ontwikkeling kwam op gang nadat het oostelijk van de Aa gelegen gebied, in 1220 was gekocht door de Hertog Hendrik I van Brabant. Omstreeks 1232 verleende die stadsrechten.

Bronnen:

- Helmonds historische grenzen, Jac Heeren, gepubliceerd in het Helmonds Dagblad
- Een annexatiekwesitie, Jac Heeren
- Helmond in het verleden, A.M. Frenken Pr.
- Regionaal Historisch Centrum
- Wikipedia de vrije encyclopedie

Klodt van de Heiligen Geest

door Theo Meulendijks

Hoe turf vanuit Bakel, Deurne e.o. bij de armen in Helmond terecht kwam

Turf ofwel klot, was vroeger de meest gebruikte brandstof in de Lage Landen. Toch is over het dagelijkse gebruik, transport e.d. niet zoveel bekend. Voor het verwarmen van ruimtes en het bereiden van voedsel, was warmte nodig. De Heiligen Geest zorgde voor de stookmiddelen van de armen die in huizen, kamers, hutjes en schuren woonden. Personen die niet arm waren gebruikten waarschijnlijk veel meer turf. Maar hun consumptie aan brandstof is onbekend, die van de armen wel (zo'n 10% van de bevolking gemiddeld). De turf in Helmond kwam grotendeels van buitenaf. Voor de aanvoer werden klotkarren gebruikt, die gemiddeld met zo'n 500 turven waren beladen. Turf werd in de regel per kar gekocht en geleverd. Zo kocht de Tafel van de Heiligen Geest op 14 januari 1694, 800 turven voor de prijs van 2 gulden en 4 stuivers.¹

Jaarverslagen

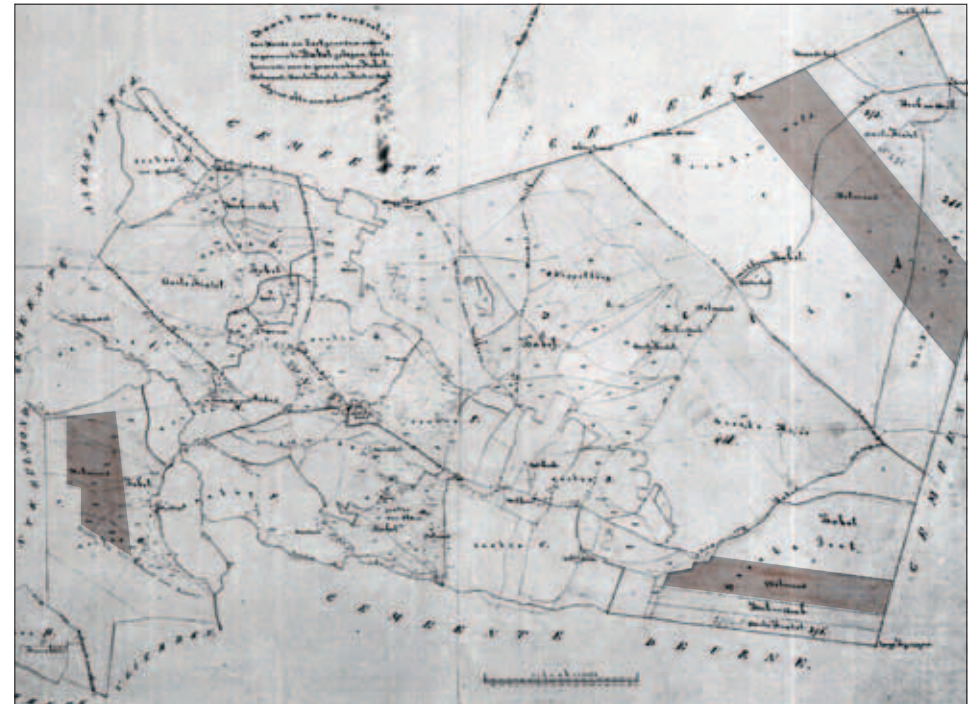
De hoofdgeldlijsten bevatten een jaarlijkse opsomming van armen, ofwel posten die bedeed werden. Zo bevat de lijst van 1694, 130 armenposten. Deze 130 bedeeden kregen in totaal 28 karren klodt, kosten 28 gulden 27 stuivers. Verder is vermeld dat 945 personen die niet arm waren 204 karren klodt kochten, omgerekend naar vernoemde 10%. Totaal worden in de hoofdgeldlijsten van 1694 aan geboren, ingekomen, vertrokken

en overleden personen, 2732 inwoners vermeld. In 1695 telde de hoofdgeldlijsten 107 armenposten. Zij kregen 22 karren klodt, kosten 22 gulden 2 stuivers en 8 penningen. De vermelde 466 personen die meer geld bezaten kochten 96 karren klodt. In 1697 zien we 96 armenposten bedeed met 47 karren klodt, kosten 34 gulden 19 stuivers. De rijkere 505 posten kopen dan 247 karren klodt berekend naar het aantal personen die niet arm waren.

Over het vervoer is amper iets bekend. In een beroepenlijst uit 1665 komt voerman 7 maal voor naast een enkele wagemans.² De enige bekende naam van een klotvervoerder uit deze periode is de vrouw van Adriaen de voerman.³ Uit een verzoek van Deurne, Asten, Bakel en Someren aan de Staten Generaal, blijkt dat hun inwoners hun turf ook naar de markt in Helmond brachten om die daar te verkopen. Ze moesten daarvoor kloten weggeld betalen, samen 2 stuivers en 4 penningen, terwijl een kar turf maar 9 tot 12 stuivers opbracht. Omdat zij hun 'klot of peelturf' meestal met een paard zonder hoefijzers of met een os voor een kar met onbeslagen raderen (zonder ijzeren banden om de wielen) naar de markt brachten, vroegen zij verlaging van dat klotgeld.⁴

Het weer 1693-1697

De opbrengst van de turfvelden was mede afhankelijk van de weersomstandigheden die het steken, drogen en vervoer beïnvloedden. Uit de literatuur over het weer in Nederland en de omliggende landen weten we dat in de onderzochte periode het jaar 1694 koud startte, met een hele vriesmaand in januari en pas dooi na 9 februari. De septembermaand is uitzonderlijk mooi. Op 11 februari 1695 melden de hoevenaars schade als gevolg van hagelslag.⁵ Het jaar eindigt met zwaar winterweer, van 28 december tot 10 februari. In 1696 is er op 7 en 9 april nog, als verrassing, ijzel en sneeuw, later gevolgd door een witte kerst. De winter van begin 1697 beperkte zich tot een vorstperiode van 19 tot 29 januari.⁶

Kaart van de gemeente Bakel waarop de Helmondse turfgronden zijn aangegeven (Collectie RHCE)

De inkomsten

Hoe kwam de Tafel van de Heiligen Geest aan guldens, stuivers en penningen? Deze instelling had in de loop der tijden diverse eigendommen verworven, zowel door koop als schenking. Door verhuur van hoeven, huizen en land, verkreeg men een belangrijk deel van de inkomsten. Zo moesten de telers van landerijen met boekweit en rogge, een last betalen aan de Heiligen Geest. Verder werd geld opgehaald met armenbussen. Van de vergaderingen werden de notulen goed bijgehouden. Het bestuur ofwel de provisors van de armentafel van Helmond overlegden heel wat, zo is in de notulen van 1806 te lezen: *'Is na deliberatie goedgevonden en verstaan de fungerende armenmeester van deze gemeente Hendrikus Peter Bogaers te gelasten en ordonneren bij deze om de armenbussen waar mede alhier met voorkennis en permissie van de provisors, voor de armen en noodlijdende personen, collectes worden gedaan, volgens de permissie biljetten die aan hem daar toe door of van wegens provisors voornoemd zullen worden bezorgd, behoorlijk gesloten, aan degenen die dezelfde collecteur zullen komen te doen uit te geven en de sleutels daar van onder toezicht te houden, voorts na de gedane collecte de zelfde bussen te openen, de gecollecteerde penningen na te zien en te tellen van 't montant (totale som) van dien aantekening te houden en dezelfde vervolgens aan degene voor wie die zijn gecollecteerd te bezorgen. En zal extract deze aan voornoemde Hendrikus Peter Bogaers worden uitgereikt om zich daar na te reguleren, en tot dien mede aan hem worden overgegeven aan de armen bussen met de sleutel van dien?'*

De armenbussen gingen lang mee. In 1709 werden twee nieuwe bussen

aangeschaft: op 9 augustus betaalde men voor het laten maken van 2 bussen de som van 16 stuivers.⁸ In 1765 werden nieuwe bussen aangeschaft. Zo is te lezen: *'Den rendant (Rentmeester, een persoon die de financiële zaken van een ander beheert) heeft betaald aan A. Sluijers 11 gulden en 8 stuivers wegens leverantie van tien koperen armen bussen, om in de herbergen op te hangen.'*⁹ In 1801 ontving smid Mathijs Cornelis Scheepers voor arbeidsloon en ijzerwerk voor vier kluisters (sloten) op de armenbussen te maken 1 gulden en 4 stuivers.¹⁰ De Tafel betaalde aan Peter van Brussel voor reparatie aan de armenbussen 13 stuivers. Dielis Sanders kreeg voor het maken van slotjes op de armenbussen 1 gulden en 10 stuivers.¹¹

Hoe vrijgevig waren de Helmondse ingezetenen en wat waren de opbrengsten van de bussen? *Ontvangen uit de armen van de ophaal van armenbussen in de jaren 1705-1709 de somme van 712 gulden 6 stuivers en 12 penningen.*¹² Dat betekent een jaargemiddelde van ruim zeventig gulden. Blijkbaar waren er ook mindere jaren. Zo is er een melding uit de periode 1771-1772 (de bussen werden jaarlijks in november gelicht en geleege): *'Den Heiligen Geest heeft met de heer Drossaart de armenbussen geligt in de herbergen alhier opgehangen op 17 november 1771 opbrengst is, 3 gulden 1 stuiver 12 penningen.'*¹³ *En uit selve bussen op den 5 november 1772 de somme van 5 gulden 18 stuivers 12 penningen'*. Voor de daarop volgende jaren meldt de Heiligen Geest: *'Heeft gedurende de jaren van zijn bediening uit de armenbussen in de herbergen alhier opgehangen ontvangen de somme 18 gulden 13 stuivers'*. Het geld werd vooral besteed aan onderstand in natura. Zo ontvingen de armen en passanten naast bedeling van turf vanuit de Tafel 'blokken'

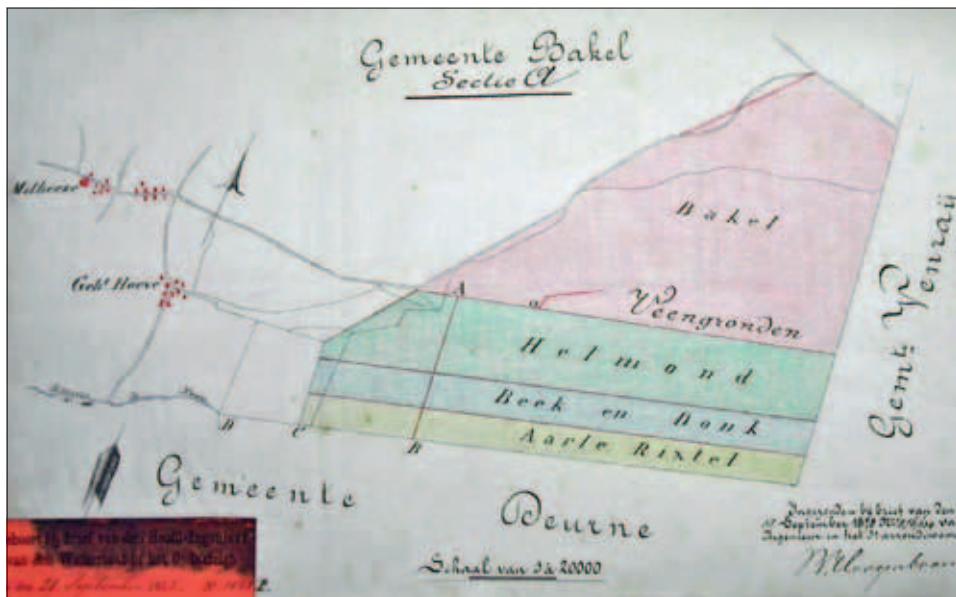
(klompen), en kleren waaronder hemden en schoenen. Verder levensmiddelen zoals brood, wijn, bier en bijzondere bijstand in de vorm van kannen kraambier en betaling van ziekte- en dokterskosten.

Waar werd de turf gewonnen?

Turf was in Helmond en omgeving volop voorhanden. Maar de turfvelen in Helmond zelf waren eind achttiende eeuw al uitgeput. Dat gold niet voor de naaste

Schilderij van Quirinus van Amelsfoort en Franciscus Johannes de Groot uit 1804 met het wapenschild van het Peelland en het kasteel van Helmond op de achtergrond. Rechtsomder op de voorgrond is een stapel klot te zien, daarachter een kar voor transport en twee handelaren (Collectie het Noordbrabants Museum, Foto Peter Cox)

Kaart uit 1834 over de verdeling van de turfvelden in de Bakelse Peel (Collectie RHCE)

omgeving. Zo vond in Mierlo in 1894 onder leiding van burgemeester Panken een openbare verkoop plaats van de gestoken en ongestoken moerturf in het Groot Goor, zoals de Groene Gemeente ook wel werd genoemd.¹⁴ In Helmond werd in het jaar 1741 nog turf gestoken op de eigendommen van de vrouwen Isabella de Gijsselen en Margarita Johanna Huijgens; deze verkopen een partij turf gelegen op de Lauwert alhier (de huidige de Braak kadaster B275 ca. waar nu de voetbalvelden liggen van Helmondia naast het verdwenen Lauwertstraatje).¹⁵ Deurne was toen al een centrum van de turfwinning. Vanuit hier verkocht men aan Bakel, Asten, Someren, Eindhoven en Helmond. Daar kwamen dan wel transportkosten bij. Helmond moest per kar turf 1 stuiver 8 penningen betalen, Eindhoven betaalde 1 stuiver. Daarbovenop moest nog weggeld betaald worden: Helmond

twaalf penningen, Eindhoven één stuiver (=zestien penningen).¹⁶

In welke hoeveelheden en voor welke bedragen het 'bruine goud' vóór de negentiende eeuw is uitgegraven en uitgegeven is onbekend, maar het moet veel geweest zijn. De consumptie van een enkele afnemer, bijvoorbeeld het kasteel, was groot. Marten Vrensen uit Liessel leverde aan de heer van Helmond in de periode 22-12-1716 en 15-05-1717 voor 85 gulden en 10 stuivers turf (circa 60 karren in zo'n half jaar).¹⁷ Drie naburige dorpen beschikten over eigen turfvelden op het grondgebied van Bakel. Op 1 maart 1326 verkocht Hertog Jan van Brabant de Bakelse Peel aan de lieden van Bakel en Aarle. Op 1 juni van datzelfde jaar verkochten Bakel en Aarle het medegebruik van de Bakelse Peel aan die van Helmond en Beek. Er werden palen geplaatst om de grenzen

aan te geven met de buurgemeenten Deurne, Gemert, Oploo en Venray. De houten palen verrotten op den duur. Als er dan niet direct nieuwe geplaatst werden, vervaagden de grenzen, wat aanleiding was voor grensgeschillen. In 1834 werd een acte van overeenkomst vastgesteld door Gedeputeerden Staten die bepaalden dat aan de gemeente Bakel de helft van het eigendomsrecht werd toegewezen, Helmond een vierde en Beek en Aarle ieder een achtste part.¹⁸ Deze turfvelden in Bakel waren nog tientallen jaren in gebruik.

Het gebruik

De turf werd vooral gebruikt om woningen en andere ruimten waar mensen waren te verwarmen. Het was rond 1800 het algemene stookmiddel. In 1811 kregen de onderwijzers van de gemeente Mierlo opdracht om een oud gebruik weer nieuw leven in te blazen, namelijk dat iedere leerling een turf mee diende te brengen om de school te verwarmen.¹⁹ Toch vinden we her en der in de historie melding van andere stookmiddelen, vooral in deftigere omgeving. In 1480 gebruikten de adellijke nonnen op het klooster van Binderen al steenkolen voor de verwarming van het koor in de winter. De kamer van de abdis kwam daarvoor niet in aanmerking.²⁰ Op het kasteel werd vooral hout gestookt, maar voor de eigen brouwerij werd wel turf gebruikt net als op de steenoven in het Park nu de Warande genaamd.

Voor dit onderzoek is de Tafel van de Heiligen Geest van Helmond van 23 oktober 1693 tot 24 november 1697, samen met de hoofdgeldlijsten 1694, 1695, 1696 en 1697, onderzocht.

Noten:

- 1 RHCE15448, ArchiefTafel van de Heilige Geest Helmond, 1311-1810, inv.nr. 4509, folio 263v.
- 2 RHCE 12001, Archief gemeentebestuur Helmond, 1300-1810, inv.nr. 1342.
- 3 RHCE 15448, ArchiefTafel van de Heilige Geest Helmond, 1311-1810, inv.nr. 4509, folio 415v.
- 4 Archief Gemeentebestuur Deurne 1379-1810 (collectienummer 13181, Inventarisnummer 110)
- 5 RHCE, 15448, ArchiefTafel van de Heilige Geest Helmond, 1311-1810, inv.nr. 4509, folio 343v, 11-02-1695.
- 6 J. Buisman Duizend jaar weer, wind en water inde Lage Lande, deel 5, 1675-1750.
- 7 RHCE, 15448, ArchiefTafel van de Heilige Geest Helmond, 1311-1810, inv.nr. 4529, folio 177, 13-01-1806.
- 8 RHCE, 15448, ArchiefTafel van de Heilige Geest Helmond, 1311-1810, inv.nr. 4512, folio 151v 09-08-1705.
- 9 RHCE, 15448, ArchiefTafel van de Heilige Geest Helmond, 1311-1810, inv.nr. 4530, folio 55, 1765-1769.
- 10 RHCE, 15448, ArchiefTafel van de Heilige Geest Helmond, 1311-1810, inv.nr. 4538, folio 20v, 1801.
- 11 RHCE, 15448, ArchiefTafel van de Heilige Geest Helmond, 1311-1810, inv.nr. 4538, folio 22, 1801.
- 12 RHCE, 15448, ArchiefTafel van de Heilige Geest Helmond, 1311-1810, inv.nr. 4513, folio 125, 20-12-1709.
- 13 RHCE, 15448, ArchiefTafel van de Heilige Geest Helmond, 1311-1810, inv.nr. 4531, folio 30v en 31.
- 14 RHCE, 13139, Archief gemeentebestuur Mierlo, 1812-1932, inv. nr. 249.
- 15 RHCE, 15240, Archief Schepenbank Helmond, 1396-1810, inv.nr. 3960, 06-01-1741.
- 16 RHCE, 13181, Archief Gemeentebestuur Deurne, 1379-1810, inv.nr. 1411, 11-04-1725.
- 17 RHCE, 12063, Archief Heerlijkheid Helmond, 1300-1781, 23-10-1717.
- 18 Sjang Hoeymakers, Houtvesterij De Peel, bijdragen tot de geschiedenis van Gemert/ 12.
- 19 BHIC 17, Archief Provinciaal Bestuur Noord-Brabant, 1814-1920, inv. 12167, Bijlagen, 1814 november-december.
- 20 Bossche Protocolen R1249 folio 382v, 04-08-1480.

Landgoed Sparrendaal

door Pierre van de Meulenhof

In 1787 kopen de Bossche wijnhandelaren Thomas en Augustinus van Rijckevorsel, zuidwestelijk van Vught, een stuk grond ter ontginning. Ze planten er een grote partij sparren op en noemen het gebied *Sparrendaal*. In 1804 laten zij op het terrein het gelijknamige landhuis *Sparrendaal* bouwen, dat later werd herdoopt tot *Oud-Sparrendaal*. Het domein behoort nu tot een keten van landgoederen die naast Sparrendaal onder meer Wargashuyse en Jagershoven bevat. Rond 1899 kwam het gebied, inclusief het landhuis, in handen van de Missionarissen van Scheut. Ze richtten er het missiehuis Sint Franciscus Xaverius op, met als doel Nederlanders te rekruteren voor hun missiewerk. Vanaf 1862 tot het eind van de negentiende eeuw, werkten er eenenzestig Nederlanders als missionaris van Scheut. Vijfenveertig in China, zes in Congo en de rest elders.

De Congregatie van Scheut werd door de Vlaamse priester Theophile Verbist gesticht. Het motto van de kloosterlingen luidde: *Cor unum et anima una*. (Eén van hart en één van geest). Ze legden zich toe op het opleiden en uitzenden van priesters die het geloof wilden prediken, vooral in China. De paters werden Scheutisten genoemd omdat hun eerste woning aan de Ninoofsesteenweg in het Brusselse Anderlecht stond. Deze wijk

wordt ook wel Scheut of Scheutveld genoemd. Nog steeds voert de *Scheutlaan* naar Anderlecht.

Nederlandse vestiging

In de hoop dat het aantal Scheutisten (Congregatie van het Onbevlekt Hart van Maria) zou toenemen, besloot de orde een klooster in Nederland te stichten. De Helmonder Henricus (Henry) Raymakers was nauw bij de

stichting betrokken. Als lid van een prominente familie kon hij op een brede financiële steun rekenen. Henry was een broer van Karel Raymakers die behalve fabrikant, lid van Provinciale Staten en de Eerste en Tweede Kamer der Staten-Generaal was. Nadat Henry het noviciaat in het bisdom 's-Hertogenbosch had doorlopen, sloot hij zich aan bij de priesters van Scheut en legde de eeuwige gelofte af. Een jaar later werd hij benoemd tot missionaris in Oost Mongolië, maar na korte tijd door het Generaal Kapittel van het klooster teruggeroepen. Hij kreeg opdracht om het voorgenomen plan uit te voeren met de oprichting van een missiehuis in de Orde van Scheut.

In september 1899 vertoefde hij voor een gezellige avond in het woonhuis van Anton Prinzen aan het Binderseind in Helmond, toen Anton hem een donatie deed van 25.000 gulden. Dit bedrag was bestemd voor de missionarissen van het Onbevleete Hart van Maria van Scheut, als bijdrage voor de stichting van het nieuwe missiehuis. De gulle schenker was in tegenwoordigheid van zijn tweede echtgenote Mevrouw Louise Prinzen-Teulings, Peter Raymakers, Jaques Raymakers, zijn zussen Henriette en Josephine, Henry Raymakers en enige vakantievierende familieleden.

Anton Prinzen raadde Henry aan om in de omgeving van 's-Hertogenbosch

Het landgoed Sparrendaal is aangekocht door de Stichting Brabants Landschap. Het omvat een park dat is aangelegd in Engelse landschapstijl waarin enkele waterpartijen liggen. Het achterliggende bos wordt doorsneden door lanen. (afbeelding internet)

naar een geschikte plaats te zoeken. Daarom deed Henry op zijn terugreis 's-Hertogenbosch aan. August Teulings, de broer van mevrouw Prinzen-Teulings, was door Anton telegrafisch over zijn komst geïnformeerd. Hij wachtte hem op bij het station en vergezelde hem naar Vught. Henry kende toen nog niets van Sparrendaal. Het tweetal reed eerst de Boxtelseweg op om eens rond te zien. In het koffiehuis Sint Joris zat zoveel volk dat Henry zich afvroeg wat dat te betekenen had. Het bleek dat het landgoed Sparrendaal voor publieke verkoop werd ingezet. Het tweetal stelde voor het landhuis te bezien. Ze observeerden zowel het huis als de tuin en vertrokken met een goede indruk.

De schouwing bleef niet zonder resultaat. Op 9 oktober 1899 ontving Anton Prinzen in Helmond pater Henry Raymakers en de Algemeen Overste pater Alfons van Hecke. Ze lieten er geen gras over groeien, immers de volgende dag vertrok het gezelschap naar Vught voor een zakelijk gesprek met notaris Fock. Hem werd verzocht de koop te begeleiden. Enkele dagen later reisde het gezelschap opnieuw naar Vught voor een tweede bezichtiging. Het weidse landgoed bleek veel kostbaar hout te bevatten. Met de opbrengst daarvan kon de koop verder worden gefinancierd. De familie Van Rijckevorsel bleek al doende te zijn met de verhuizing, zodat het pand snel kon worden aanvaard. De paters namen terloops nog wat meubilair en een verzameling goede wijn van hun over. Op 13 oktober 1899 werd de koopakte getekend en was de kloosterorde eigenaar van Sparrendaal en 38 hectaren belendend terrein.

Geschiedenis

Nadat het landhuis door de Scheutisten was betrokken, werd pater Henry Raymakers onder bescherming van Franciscus Xaverius gesteld. Hij was de eerste rector van het missiehuis dat de naam Sparrendaal bleef dragen. Bisschop Van de Ven gaf schriftelijk toestemming voor de officiële oprichting van het huis, dat was bedoeld voor de vorming van jongelingen tot missionarissen '*pro gloria Dei et salute animarum*' (tot eer van God en tot heil van de zielen).

Drie decennia later startte de bouw van het buitenverblijf *Nieuw Sparrendaal*, dat na enkele jaren werd uitgebreid met een kapel. Het primaire landhuis heette sindsdien Oud Sparrendaal. In 1962 kwam in de nabijheid het internaat *De Steffenberg* gereed, dat later ook als blindeninstituut in gebruik is geweest. Sparrendaal was een van de laatste Nederlandse seminaries. Het aantal roepingen liep snel terug en het seminarie ging als regulier gymnasium, het Xaverius College, op in het Maurick College. Het neogotische landhuis is heden ten dage een gemeentelijk monument. Het wordt als kantoor gebruikt door de Stichting Monumentenwacht Noord-Brabant. De Steffenberg werd in 2002 gesloopt.

Toen de laatste paters waren vertrokken naar een verzorgingstehuis, kwam Nieuw Sparrendaal leeg te staan. Het monumentale pand werd gesloopt om plaats te maken voor enkele landhuizen. Bij het afscheid van de paters werd ter herdenking een moerascipres geplant. Enkele ornamenten van het oude gebouw kregen een plaats in de gewezen kloostertuin. Op dat omsloten

land bevindt zich nog steeds een door de paters gebouwde folly. Het gebouw is opgetrokken met uit de Sint-Janskathedraal afkomstige natuurstenen. Ter bezichtiging van de objecten is voor het publiek een kloosterpad aangelegd.

Het landgoed Sparrendaal werd in 1994 aangekocht door de Stichting Brabants Landschap. Het omvat een park dat is aangelegd in een Engelse landschapsstijl waarin waterpartijen liggen. Het achterliggende bos wordt doorsneden door lanen. Een deel van het landgoed werd akkerland, maar is wel toegankelijk gebleven. Het lanenstelsel wordt verder uitgebreid en gaat deel uitmaken van een wandelnetwerk.

Bronnen:

- Willem Prinzen, fabrikant, politicus en filantroop; Jef de Jager; 2015
- Oud Sparrendaal en zijn bewoners; Erik Kolen; 1996
- Wikipedia de vrije encyclopedie

Sparrendaal bleek aan het eind van de negentiende eeuw een ideale behuizing voor de Missionarissen van Scheut. Bij deze opname van de achterzijde van het gebouw is de later bijgebouwde kapel goed zichtbaar. (afbeelding internet)

De kapel van Binderen bestaat 75 jaar

door Hans Vogels

De kapel van Onze Lieve Vrouw van Binderen Lelie onder de doornen, staat vanouds in de wijk Helmond-Noord, op het terrein waar tot 1650 de cisterciënzerabdij Sancta Maria de Valle Imperatricis stond. De abdij, in de volksmond de Abdij van Binderen, werd in de periode van 1237-1246 gesticht door Maria van Leuven, dochter van hertog Hendrik I van Brabant en weduwe van Keizer Otto IV en graaf Willem I van Holland.

De Mariadevotie van Binderen is nauw verbonden met een mythe rond het vroegere klooster. Maria van Leuven zou tijdens een jachtpartij in een moeras terecht zijn gekomen. In haar wanhoop riep zij: *'God wees mij genadig, 'k binder in'*. Toen niemand haar hoorde, beloofde zij terplekke een klooster te bouwen *'voor reine maagden uit het adellijke geslacht'*. Spontaan voelde zij weer vaste grond onder haar voeten, waardoor ze werd gered. De drassige grond bleek ongeschikt voor de bouw van een klooster, daarom vroeg zij de Maagd Maria aan te geven wat de beste plek was. Op een avond keek zij vanuit een raam neer op een veld bij het riviertje de Aa. Een aantal nonnen in wit habijt liepen er met enkele jonkvrouwen op en neer. Dit was de plek waar het klooster moest worden gebouwd. Toen het gereed was, noemde Maria het naar haar belevens: *'Binder-in, Binderen'*.

In het klooster vestigde zich de cisterciënzerorde, die een bovenmatige Mariaverering kent. De abdij werd dan ook toegewijd aan Maria. Een bedevaartsoord in de juiste betekenis van het woord, is het nooit geworden. Door de geschriften van Pastoor A.M. Frenken werd de Mariadevotie op Binderen wel sterk geactiveerd. Terecht, waarom zou men geen bescherming mogen zoeken bij Moeder Maria, die de meeste Helmondse als Onze Lieve Vrouw van Binderen kennen.

In de jaren dertig van de vorige eeuw werd het Comité-Binderen gesticht. Later werd de naam van de organisatie: *'Stichting Onze Lieve Vrouw van Binderen'*. Het comité wilde op het terrein van de voormalige abdij een kapel inrichten om de Mariadevotie te laten herleven. Een oude schaapsstal werd hiertoe

aangekocht en als eenvoudige maar mooie veldkapel ingericht. Aan de kunstenaar Charles Vos werd opgedragen een kenmerkend Mariabeeld te creëren. In 1941 was het beeld klaar en op 12 oktober van dat jaar werd het in een processie overgebracht van de Leonarduskerk naar de nieuwe kapel op Binderen.

Die gebeurtenis was een feest voor de stad. Om drie uur begon in de Leonarduskerk de viering van het lof, waarvoor de belangstelling zo groot was dat veel gelovigen buiten moesten blijven. Op het naast de kerk gelegen kerkhof, was een luidspreker opgesteld, zodat

de plechtigheid ook voor hen te volgen was. De ceremonie werd opgeluisterd door meerstemmig gezang van de St. Jozefzangertjes. Na het canto werd het beeld gezegend door deken Van der Hagen en op een praalwagen geplaatst. Rondom de wagen liepen bruidjes terwijl die gevolgd werd door priesters, pater Capucijnen en gelovigen. In de stoet, maar ook langs de route, werden Marialiedjes gezongen en het rozenhoedje gebeden. Aangekomen bij de kapel werd het beeld op zijn plaats gezet. De inwijding en het eerste stichtelijke betoog in de kapel, geschiedde door de Helmondse priester Hendrik Heeren, zoon van

Burgemeester Moons verwelkomt de zusters van Bethanië op Binderen. (fotograaf M. van Santvoord, collectie RHCE)

Kapel van Binderen in 1946. (fotograaf onbekend, collectie RHCE)

de geschiedschrijver, onderwijzer en journalist Jacques Heeren, die samen met pastoor Frenken aan de totstandkoming van de kapel had bijgedragen.

Nog steeds is de kapel een centrum van stilte en rust waar dagelijks gelovigen uit Helmond en de verre omgeving komen bidden. Het bedehuisje is elke dag geopend. In mei en oktober wordt er elke zondag een kerkelijke bijeenkomst in de vorm van een rozenkransgebed gehouden.

Mirakel van Binderen

Het avontuur van Maria van Brabant in het moeras was eigenlijk het eerste mirakel van Binderen, al behoort het verhaal tot een mythe. Een echt mirakel is de grafsteen van zuster Levina van Eyll. Zij was een van de abdisen van het voormalige klooster en overleed in 1633. Op haar grafsteen staat ook een beeltenis van haar zuster Johanna, die eveneens abdis van Binderen was. De zerk brak in tweeën, waarschijnlijk tijdens de afbraak van het klooster. De ene helft werd later bij kasteel Croy teruggevonden en staat al sinds de oprichting in de Mariakapel, het andere deel was spoorloos. Eind 2005 kwam de Deurnese hovenier Pieter van Nunen tijdens een

De grafzerk zoals deze momenteel te zien is in het kapelletje van Binderen. (foto Marinus van den Elsen)

fietstocht langs het kapelletje en zag daar de beschadigde zerk staan. Tot zijn verbazing herkende hij die. De steen leek namelijk erg veel op het exemplaar die hij tegen de gevel van zijn huis had staan. Pieter had hem enkele jaren eerder gevonden in een beekje in Deurne. Hoe die daar terecht kwam, zal altijd een raadsel blijven. Mogelijk werden resten van de Binderse abdij als bouw materiaal in Deurne gebruikt. Inmiddels zijn de twee delen herenigd en staan ze als één geheel in de Mariakapel. Zo zijn de twee zussen na een scheiding van 372 jaar weer herenigd. Was het een wonder? Misschien niet, maar verwonderlijk is het zeker.

Bronnen:

- Meertens instituut
- Regionaal Historisch Centrum
- Wikipedia de vrije encyclopedie
- De Zuid-Willemsvaart, oktober 1941
- Archief Stichting Onze Lieve Vrouw van Binderen

Begunstigers van de Heemkundekring Helmont

ADMINISTRATIEKANTOOR VAN EKKENDONK
ADRIAANS WONEN EN WERKEN B.V.
AUTOBEDRIJF HOEFNAGELS DEALER CITROËN-HYUNDAI
BROECKX - PRAASTERINK MAKELAARS
COENEN
DRIESSEN VERF EN INTERIEUR
DRUKKERIJ VAN STIPHOUT
FOTO LAMBERT VAN DE KERKHOF
IL BORGO HUIS MET DE LUTS
KAPSALON ARNO OBERENDORFF
KUIJPERS INSTALLATIES
LEEF EN ZORG SPECIALIST IN ZITCOMFORT
MAREIN ORGANIZING
MOSMAN AUTOSCHADE
NOTARISKANTOOR SPOORMAKERS
PIET ANDRIESEN B.V. EYE-CARE-PROFESSIONAL
RABOBANK
VAN NUENEN RIJWIELHANDEL
WIJNHUIS HELMOND
VAN DER VELDEN RE-INTEGRATIE
VAN DER WINKEL IJZERWAREN, GEREEDSCHAP, BOUWBESLAG